

Η ΨΑΛΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΥΔΡΑΣ

Α'. Ὑδραῖοι κωδικογράφοι, μελουργοὶ καὶ ψάλτες.*

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19^{ου} καὶ κυριώτατα καθ' ὄλον τὸν 20^{ον} αἰῶνα, ἡ νῆσος Ὑδρα ἔχει νὰ ἐπιδείξει σπουδαῖες φυσιογνωμίες θεραπόντων τῆς ἀσματικῆς πράξεως τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ λαμπρὰ δείγματα τῶν κυριωτέρων ἐκφάνσεων καὶ παραμέτρων τῆς ψαλτικῆς τέχνης — ὅπως, λόγου χάριν, τῆς κωδικογραφίας ἢ τῆς μελοποιίας—, μὲ ἓνα λόγο, μιὰ θαυμαστὴ ψαλτικὴ παράδοση, ἡ ὁποία ἤσκησε ἀξιοσημεῖωτὴ ἐπίδραση στὴν ὁμοειδῆ μουσικὴ παράδοση συλλήβδην τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ.

Δυστυχῶς, ἐλάχιστα στοιχεῖα τῆς συγκεκριμένης παραδόσεως ἔχουν ὡς σήμερα γίνεи εὐρύτερα γνωστὰ¹ καὶ τοῦτα, πάλι, ἀφοροῦν στὴν ἐντελῶς ὀψιμὴ περίοδο ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ὅταν, πρὸ ἑπταετίας περίπου, ἐτοιμάζαμε τὸν ἀναλυτικὸ περιγραφικὸ κατὰλογο τῶν μουσικῶν χειρογράφων ποὺ ἀποκινεῖται στὴν Ὑδρα² (ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων — ἄς σημειωθεῖ παρενθετικῶς—, ἦτοι 52 μουσικοὶ κώδικες³ ἐπὶ συνόλου 100 κωδίκων ποὺ ἡ ὡς σήμερα σχε-

* Τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ πρωτοπαρουσιάσθηκε ὡς ἀνακοίνωση κατὰ τὸ «Α' διεθνὲς συνέδριο ἱστορίας - ἀρχαιολογίας Ἀργοσαρωνικοῦ» (Πόρος 26-29 Ἰουνίου 1998).

1. Βλ. σχετικὰ κατωτέρω, τὴν ὑποσημείωση 47.

2. Βλ. Ἀγιλλέως Γ. Χαλδαϊάκη, *Τὰ ἐν Ὑδρᾷ μουσικὰ χειρόγραφα* ἦτοι κατὰλογο περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς μουσικῆς, τῶν ἀποκειμένων ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ Προφήτου Ἠλιοῦ Ὑδρας. Μετὰ παραρτήματος, ἔνθα κατὰλογο τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς μοναῖς Ἁγίας Τριάδος καὶ Παναγίας («Φανερωμένης» καὶ «Ζούρβας»), ὡς καὶ ἐν ἰδιωτικαῖς τισι συλλογαῖς ἀποκειμένων μουσικῶν κωδίκων, ὑπὸ δημοσίευσή.

3. Οἱ ἐν λόγῳ μουσικοὶ κώδικες περιγράφονται ἀναλυτικὰ στὸν —ἐπισημανθέντα ἀνωτέρω— ἡμέτερον κατὰλογο· γιὰ μιὰν πρώτη πληροφόρηση τοῦ φιλομούσου ἀναγνώστου, σημειώνεται ἐδῶ ὅτι σαράντα μουσικὰ χειρόγραφα ἀπόκεινται στὴν Ἱερὰ Μονὴ Προφήτου Ἠλιοῦ Ὑδρας [τρία ἐξ αὐτῶν λανθάνου σήμερα], τέσσερα στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ἀγ. Τριάδος Ὑδρας [ἓνα ἐξ αὐτῶν λανθάνει], ἓνα στὴν Ἱερὰ Μονὴ Παναγίας Φανερωμένης («Μητρόπολη») Ὑδρας, πέντε στὴν Ἱερὰ Μονὴ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου «Ζούρβας» Ὑδρας καὶ δύο μουσικὰ χειρόγραφα εὐρέθησαν, τέλος, σὲ ἰδιωτικὲς συλλογές.

τική έρευνα έχει έντοπίσει στην νήσο⁴, είναι άρκούντως ένδεικτικός τής έν γένει μουσικής παραδόσεως τοῦ τόπου), διαπιστώσαμε με ένδιαφέρον ότι —πέρα τῶν πενιχρῶν στοιχείων πού έχουν δεῖ τό φῶς τής δημοσιότητας— στοιχειοθετεῖτο, βάσει τῶν μαρτυριῶν πού παρεῖχαν οἱ έν λόγῳ μουσικοί κώδικες, μιᾶ εὐρείας έκτάσεως γηγενῆς ψαλτική παράδοση, έρειδομένη μάλιστα ἐπί ἱκανῶν τεκμηρίων. Ἐπειδή ἡ δημοσίευση τοῦ μνημονευθέντος ἡμετέρου ἀναλυτικοῦ καταλόγου ἐχρόνισε ἤδη —ἡ έκδοση αὐτοῦ προγραμματίζεται σὺν Θεῷ γὰρ τό ἐπόμενο ἔτος—, πιστεύουμε ότι, ὡς τότε, χρήσιμη ὅπως δῆποτε θά ἀποβεῖ μιᾶ προδρομική έκθεση τῶν ἐπισημανθέντων στοιχείων, πού νά κοινοποιεῖ μὲν τό εὖρος τής συγκεκριμένης παραδόσεως, νά βοηθεῖ δὲ πρὸς μακροπρόθεσμη, πλέον νηφάλια καὶ ἀντικειμενική, ἀποτίμηση τής ὅποιας ἀξίας αὐτῆς.

Σημειῶνουμε ἐκ προοιμίου ότι κατόπιν καὶ τῆς ἐπιβεβλημένης ἐπιστημονικῆς βασιάνου, ἤτοι συνεκτιμήσεως ὁμοειδῶν πληροφοριῶν ἀπὸ λοιποῦς μουσικούς κώδικες τοῦ ἐλλαδικοῦ καὶ διεθνοῦς χώρου καὶ διασταυρώσεως τῶν προκυψασῶν πληροφοριῶν βάσει τῆς ὑφισταμένης μουσικολογικῆς βιβλιογραφίας, συνελέγησαν τελικὰ πολυάριθμα δεδομένα, ποικίλης ὕφης καὶ κατὰ κανόνα ἐξειδικευμένου μουσικολογικοῦ ένδιαφέροντος, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, κωδικολογικά (γιὰ τοὺς μουσικούς κώδικες τῶν ἐπωνύμων Ὑδραίων κωδικογράφων ἢ τῆς έν γένει ὕδραϊκῆς μουσικῆς παραδόσεως), βιοεργογραφικά (γιὰ τοὺς Ὑδραίους κωδικογράφους, μελουργούς, ψάλτες καὶ κητόρες κωδίκων), ἱστορικομουσικολογικά (γιὰ τοὺς διδασκάλους ἢ τίς μουσικῆς καταβολές τῶν Ὑδραίων μουσικῶν), μορφολογικά (γιὰ τὴν συνθετική καὶ έν γένει μελικὴ δραστηριότητα Ὑδραίων μελουργῶν καὶ τὰ ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα —κυρίως— μουσικὰ ποιήματα αὐτῶν) κ.ο.κ. Ἐπὶ τὰ ἀνωτέρω δεδομένα, στην παρούσα μελέτη περιοριζόμαστε σὲ βραχεῖα μόνον ἐπισήμανση τῶν βασικῶν παραγόντων τῆς ψαλτικῆς παραδόσεως τῆς Ὑδρας, ἤτοι —κατὰ τὴν διατύπωση καὶ τοῦ ὑποτίτλου— στην κοινοποίηση καὶ μνεῖα τῶν ὀνομάτων τῶν

4. Γενικά γιὰ τοὺς χειρογράφους κώδικες πού ἀπόνεινται στην νήσο Ὑδρα βλ. [ἐκτός τοῦ μνημονευθέντος ἡμετέρου καταλόγου (ὅπου, βεβαίως, περιγράφονται ἀποικειστικά τὰ μουσικὰ χειρόγραφα τῆς Ὑδρας, παρέχονται, ὅμως, συνοπτικά καὶ πληροφορίες γιὰ εὐαριθμούς ἀκόμη —συγκεκριμένα δώδεκα— ἀκαταγράφους ὕδραϊκούς κώδικες)] τοὺς ἐπομένους καταλόγους: Χ. Ἰ. Παπαϊωάννου, «Ἐν χειρόγραφον τοῦ ὑπομνήματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Θεοφύλακτου εἰς τὰ 4 Εὐαγγέλια», *Θεολογία Γ'* (1925), σσ. 243-255. Λίνου Πολίτη, *Συνοπτικὴ ἀναγραφή χειρογράφων ἐλληνικῶν συλλογῶν*, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 84-89. Κρίτωνος Χρυσοχοῖδη, «Παλαιογραφικά Ὑδρας», *Σύμμεικτα Γ'* (1979), σσ. 179-195. Πρβλ. καὶ τὴν έκδοση τοῦ ἱστορικοῦ καὶ παλαιογραφικοῦ ἀρχείου τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, *Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων καὶ ἀρχείων*, Ἀθήνα 1978, σσ. 14-16.

Ύδραϊῶν κωδικογράφων, μελουργῶν καὶ ψαλτῶν⁵, μὲ συνοπτικὲς καὶ ἐπιγραμματικὲς ἐν πολλοῖς ἀναφορὲς στὰ κύρια σημεῖα τῆς δραστηριότητός τους, ἐπιφυλασσόμενοι σὲ εὐθετότερο χρόνο νὰ προβοῦμε στὴν παρουσίαση καὶ τὸν σχολιασμό τῶν ὑπολοίπων⁶.

* * *

Πρὸς τὸ παρόν, ὁ ἀρχαιότερος) μουσικός κῶδιξ τῆς ὑδραϊκῆς ψαλτικῆς παραδόσεως ἔχει ἐντοπισθεῖ στὴν Ἱερὰ Μονὴ Προφῆτου Ἡλίου Ὑδρας⁷. Πρόκειται γιὰ μιὰν καλαίσθητη Ἀνθολογία, γραμμὴν μὲ τὴν πρωτότυπη σημειογραφία καὶ στολισμένη μὲ ὠραῖα πρωτογράμματα καὶ περίτεχνα κοσμήματα, σχεδιασμένα μὲ πράσινη, κίτρινη καὶ ἐρυθρὰ μελάνη. Ὁ κῶδιξ εἶναι χρονολογημένος, κατὰ τὸ ἔτος 1796, καὶ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ κάποιον Ἀναγνώστη Πάνου Οἰκονόμου ἢ Πάνου Οἰκονόμου ἀναγνώστη, ὁ ὁποῖος καὶ συντάσσει, στὸ φ. 101ν τοῦ κώδικος, τὸ ἀκόλουθο κωδικογραφικὸ σημεῖωμα:

*Ἐγράφησαν τὰ παρόντα ἐ/πει χειρός μου, ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς/καὶ ἀμαθοῦς.
Ἀναγνώστη/πάνου Ὑκονόμου καὶ ἐτελεί/ῶθεισαν ἐν ἔτη 1796/μηνῆ
Μαῖου 16 εἰς νισί/ων ὕδρα./*

Δέκα ἔτη μεταγενεστέρως, κατὰ τὸ 1806, παραδίδεται καὶ ἄλλο χειρόγραφο κωδικογράφου ἐκ τῆς περιφῆμου νήσου Ὑδρας, ὅπως χαρακτηριστικῆ αὐτομαρτυρία ἐπισημαίνει, τοῦ Δημητρίου Μαρούικα πρόκειται γιὰ ἓνα *Εἰ-*

5. Νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ ἀνωτέρω διαχωρισμὸς (κωδικογράφοι - μελουργοί - ψάλτες) εἶναι κατ' ἀνάγκην σχετικὸς· γιὰ παράδειγμα, εἶναι κατανοητὸ στοὺς ἀσχολομένους μὲ τὴν ψαλτικὴ τέχνη ὅτι ἓνας κωδικογράφος ἢ μελουργὸς εἶναι συνήθως καὶ ψάλτης. Ἀκόμη, καὶ γιὰ ὅποιοσδήποτε μουσικὲς φυσιογνωμίες, τίποτε δὲν ἀποκλείει ἀναλόγους συσχετισμοὺς μεταξὺ τῶν ἐδῶ διακρινομένων τριῶν ιδιοτήτων, ἂν ἀναλογισθοῦμε ὅτι κάποια συγκεκριμένη πτυχὴ (κωδικογραφικὴ, συνθετικὴ ἢ ψαλτικὴ) τῆς δραστηριότητος αὐτῶν μπορεῖ ἀπλῶς νὰ μὴ μᾶς εἶναι πρὸς τὸ παρὸν γνωστὴ. Ἦπ' αὐτὴν τὴν αἴρεση νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ ἀποτίμηση τοῦ ἔργου τῶν ἐπισημαινομένων ἐδῶ Ὑδραίων μουσικῶτάτων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζονται στὴν συνέχεια ὑπὸ τὴν πρωτογενῶς ἐπισημανθεῖσα ιδιότητά τους.

6. Γιὰ τὴν κατ' ἴδιαν διαπραγματεύση καὶ εἰδικὴ μουσικολογικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἀνωτέρω —περὶ τῆς ψαλτικῆς παραδόσεως τῆς νήσου Ὑδρας σχετικῶν— δεδομένων, θὰ ἀκολουθήσει τὸ δεύτερον (κατ' ἀνάγκην εἰδικώτερο καὶ ἐκτενέστερο) μέρος τῆς παρούσης μελέτης (ποῦ —ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἡ ψαλτικὴ παράδοση τῆς νήσου Ὑδρας. Β'. Γενικὴ ἀποτίμηση»— θὰ δημοσιευθεῖ σύντομα σὲ ἀρμόδιο περιοδικό), ὅπου θὰ καταχωρισθοῦν καὶ τὰ ἐπισημανθέντα μουσικὰ κείμενα τῆς ὑδραϊκῆς ψαλτικῆς παραδόσεως καὶ γενικώτερα θὰ ἐξιχνιασθεῖ —εὐελπιστοῦμε— διεξοδικὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα.

7. Βλ. Προφῆτου Ἡλίου Ὑδρας 632. [Ψιλὴ περὶ τοῦ κώδικος καὶ τοῦ ἐπισημαινομένου στὴν συνέχεια κωδικογράφου μνεία βλ. καὶ εἰς Λίνου Πολίτη-Μαρίας Πολίτη, «Βιβλιογράφοι 17ου-18ου αἰῶνα. Συνοπτικὴ καταγραφή», Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου, ζ' (1988-1992), Ἀθήνα 1994, σ. 343].

μολόγιον τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου, γραμμένο μὲ τὴν μεταβατικὴ ἐξηγητικὴ σημειογραφία, τὸ ὁποῖο ἀπόκειται πάλι στὴν Ἱερὰ Μονὴ Προφήτου Ἡλιοῦ Ἰδρας⁸ καὶ παρουσιάζει ἀξιοσημείωτη σύμπτωση πρὸς τὸν προηγούμενο κώδικα ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τριχρωμίας (πράσινη, κίτρινη καὶ ἐρυθρὰ μελάνη) γιὰ τὰ πρωτογράμματα καὶ λοιπὰ κοσμήματα ποῦ ἀπαντοῦν σ' αὐτό. Τὸ χειρόγραφο ἐπισφραγίζει ὁ ἀκόλουθος ἐκτενὴς κολοφών:

»Ὡσπερ ξένοι χairoυσιν ἰδεῖν πατρίδα/
καὶ οἱ θαλαττεύοντες ἰδεῖν λιμένα,
οὕτω καὶ οἱ γράφοντες ἰδεῖν βιβλίου τέλος./
»Εἴληφε τέλος τὸ παρὸν διὰ χειρὸς καὶ/
μοῦ ἀμαθοῦς δημοτρίου μαρούκα, τοῦ ἐκ/
τῆς περιφήμου νήσου ὕδρας ἐν ἔτει/
σωτηρίῳ, αὐς' ἑκαεμβρίου 22 ἐν τῇ/
νίσῳ Ἰδρα, καὶ οἱ ἀναγνώσκοντες/
εὐχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ/
»Τῶν ἀνὰ χείρας λαβόντων τὴν δε βίβλον,
»δέδομαι θεομῶς τοῦ δούναί μοι σὺν γνώμῃ,
»περὶ τῶν κειμένων ἐν ταύτῃ γε σφαλμάτων,
»ἄτῃνα πεφεύγασιν τὸν ὀφθαλμὸν μου.
Ἦ μὲν χεῖρ ἡ γράφασα σήφεται τάφω,
Γραφή δὲ μενεῖ εἰς χρόνους μακροτάτους/
ΤΩ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗ ΤΩΝ | ΚΑΛΩΝ Θ[Ε]Ω ΔΟΞΑ!⁹

Στὴν ἴδια ὕδραϊκὴ μονὴ σφύζεται ἐπίσης πανομοιότυπος πρὸς τὸν ἀνωτέρω κώδιξ (Ἐιρμολόγιον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου), ἀχρόνιστος, ὅμως, καὶ ἀνυπόγραφος¹⁰, τὸν ὁποῖον —κρίνοντας ἀπὸ τὴν γραφή— ἀποδίδουμε (μὲ κάθε ἐπιφύλαξη) στὸν μουσικὸ κάλαμο τοῦ αὐτοῦ Δημοτρίου Μαρούκα. Ὁ ἐν λόγῳ κωδικογράφος, ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων δύο κωδίκων ποῦ ἐνετοπίσθησαν στὴν Ἰδρα, γράφει κατὰ τὸ ἔτος 1808, ἓνα ἀκόμη κώδικα, μιὰν Ἀρθολογία αὐτὴν τὴν φορὰ, ποῦ σήμερα ἀπόκειται στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν¹¹. ἀπὸ τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ τελευταίου κώδικος, τὸ

8. Βλ. Προφήτου Ἡλιοῦ Ἰδρας 722.

9. Βλ. Προφήτου Ἡλιοῦ Ἰδρας 722, φ. 121r.

10. Βλ. Προφήτου Ἡλιοῦ Ἰδρας 615.

11. Βλ. Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν 33 [ἐξ αὐτοψίας (ἢ ἀρίθμηση κατὰ τὸν κατὰ-λογο Νίκου Ἀ. Βέη, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνῶν. Μέρος Α'. Κώδικες 1-80, ἐν Ἀθήναις 1906, σσ. 33-34· ἡ παλαιότερη ἀρίθμηση τοῦ κώδικος ἦταν Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 134)· ἀπλῆ περὶ τοῦ κώδικος μείνα βλ. καὶ εἰς Μανόλη Κ. Χατζηγηρακοῦμῃ, Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς

ὁποῦ ἐνδιαφέρει ἐδῶ νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι εἶναι πανομοιότυπο πρὸς τὸ ἤδη ἀνωτέρω παρατεθὲν (γεγονὸς ποῦ ἀναμφίβολα ἐπιτρέπει τὴν εἰκασία ὅτι ὁ συγκεκριμένος γραφεὺς μετέρχετο συνήθως ἐνιαία τακτική)¹², προκύπτει ὅτι καὶ ὁ παρῶν κῶδιξ φιλοπονεῖται ἐν τῇ νήσῳ Ὑδρα, κατὰ τὸν Αὐγουστο τοῦ μνημονευθέντος ἔτους, μετὰ παρέλευση, δηλαδὴ, ἐνὸς καὶ ἡμίσεος περίπου ἔτους ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ πρώτου γνωστοῦ κῶδικος τοῦ ἰδίου Δημητρίου Μαρούκα.

Οἱ προαναφερθεῖσες μουσικὲς φυσιογνωμίαι εἶναι οἱ μόνοι —πρὸς τὸ παρόν, τοῦλάχιστον, ἐντοπισθέντες— Ὑδραῖοι κωδικογράφοι ποῦ μεταχειρίζονται τὴν παλαιὰ συνοπτικὴ σημειογραφία, στὴν πρωτότυπὴ τῆς μορφῆ ὁ πρῶτος καὶ στὴν μεταβατικὴ ἐξηγητικὴ φάση ἐξειλιξέως τῆς ὁ δεύτερος· οἱ λοιποὶ Ὑδραῖοι κωδικογράφοι γράφουν διὰ τῆς νέας μεθόδου ἀναλυτικῆς σημειογραφίας ποῦ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸ ἔτος 1814 καὶ ἐντεῦθεν. Ἀπὸ αὐτοὺς διακρίνεται σαφῶς ὁ Γεώργιος παπαῖ-Ἰωάννου Μάνος, ὄρθρος πράγματι κωδικογράφος, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου δὲν κατέχει, δυστυχῶς, τὴν προσήκουσα θέση στὴν χορεία τῶν κωδικογράφων τῆς νέας μεθόδου.

Ἀπὸ τὰ ὡς σήμερα συλλεγόμενα στοιχεῖα, ἡ κωδικογραφικὴ παραγωγή τοῦ Γεωργίου Μάνου ἀποτιμᾶται σὲ εἴκοσι περίπου μουσικοὺς κῶδικες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δεκαπέντε ἔχουν ἐντοπισθεῖ στὴν Ἱερά Μονὴ Προφήτου Ἅ-

μουσικῆς 1453-1820. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1980, σ. 215. Πρβλ. καὶ Λίνου Πολίτη-Μαρίας Πολίτη, *δ.π.*, σ. 417].

12. Τὸ ἐν λόγῳ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα (γραμμένο με ἐρυθρὰ μελάνη) καταχωρίζεται στὸ φ. 194r τοῦ κῶδικος, ἔχει δὲ ὡς ἀκολούθως (ἐξ αὐτοψίας· πλήρης δημοσιεύεται καὶ εἰς Νίκου Ἄ. Βέη, *δ.π.*, σ. 34):

»Ὡσπερ ξένοι χαίρουσιν ἰδεῖν πατρίδα,
καὶ ἡ θαλατεύοντες ἰδεῖν λιμαίνα,
οὕτω καὶ οἱ Γράφοντες ἰδεῖν βιβλίον τέλος,
»εἴληψε τέλος ἡ παρούσα περισπούδατος /
βίβλος, διὰ χειρὸς καμοῦ δημητρίου μα/
ρούκα τοῦ ἐκ τῆς περιφήμου νήσου ὕδρα|
ἐν ἔτει σωτηρίου: αῶη: ἀνΓούστου: κ: ἐν τῇ/
νήσῳ ὕδρα καὶ δι ἀναΓινώσκοντες|
ἔνχεσθε ἕπερ ἐμοῦ|
»Τῶν ἀνὰ χεῖρας λαβόντων τὴν δὲ βιβλόν,
»δέομαι θερμῶς τοῦ δοῦναι μοι συΓΓνώμην,
»περὶ τῶν κειμένων ἐν ταύτῃ Γέ σφαλμάτων,
»ἃ τῆνα πεφευΓασί τῶν ὀφθαλμών μου,
»Ἡ μὲν χεῖρ ἡ Γράφασα σήφεται τάφο,
»Γραφὴ δὲ μενεῖ εἰς χρόνους μακροτάτους|
ΤΩ ΣΗΗΤΕΛΕΣΤΗ | ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΘΕΩ|ΔΟΞΑ.

λιού Ὑδρας¹³. Δυστυχῶς, ἐν κατακλιεῖδι ὀρισμένων μόνον κωδικῶν ὑπέγραψε —διὰ βυσσινόχροου μελάνης, ὅπως συνήθιζε—, ἀλλὰ, παρὰ ταῦτα, οἱ πληροφορίες πού τὰ λιγοστά αὐτὰ κωδικογραφικά σημειώματά του παρέχουν, εἶναι ἀπολύτως ἐνδεικτικές· παραδίδουν, κατ' ἀρχάς, ἀσφαλῆ ὁροθέσια γιὰ τὸ ἀκριβές χρονικὸ πλαίσιο ἐργασίας του καὶ πιστοποιοῦν, δευτερευόντως, τὸν χαρακτήρα τῆς συγκεκριμένης ἐργασίας. Ἐξηγούμαστε εὐθὺς· ὁ Μᾶνος ἦταν κατ' ἐπάγγελμα κωδικογράφος καὶ ἐκτελοῦσε συνήθως καθορισμένες παραγγελίες, πιθανώτατα καὶ γιὰ βιοποριστικούς λόγους, γαγόνος ἰδιαίτερα σύνηθες γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη (ἀ' ἡμισυ ἰθ' αἰῶνος). Ὁ ἴδιος αὐτοχαρακτηρίζεται γραφεύς:

*Τέλος καὶ τῶ θεῶ δόξα διὰ χειρὸς ἐμοῦ/Γεωργίου πατᾶ Ἰωάννου.
Γραφέως./*

σημειώνει στὸ τέλος ἐνὸς κώδικός του¹⁴, ἐνῶ τέσσερα ἀπὸ τὰ ὀκτὼ κωδικογραφικά σημειώματα πού συνολικὰ παραδίδει, ἀναφέρονται λεπτομερῶς στοὺς κτήτορες τῶν αὐτογράφων του κωδικῶν, μουσικὲς φυσιογνωμίες —ἀπὸ διάφορα μέρη τοῦ καθόλου ἑλληνισμοῦ— οἱ ὁποῖες, βεβαίως, συμπίπτουν μὲ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα πού «αἰτήθηκαν» τὴν συγγραφή τῶν συγκεκριμένων χειρογράφων γιὰ προσωπικὴ τους χρῆση:

*Ἐργάφη διὰ χειρὸς ἐμοῦ/Γεωργίου πατᾶ Ἰωάννου, κτήμα δὲ Θεοφίλου ἱερο/μονάχου, τοῦ ἐκ τῆς ἐλασσωνίτιδος μονῆς τῆς ὕπε/ραγίας.
1828. Αὐγούστου 12. ἐν τῇ νήσῳ ὕδρα./*

σημειώνεται ἐν κατακλιεῖδι δύο αὐτογράφων τοῦ Δοξασταρίου πού ἀπόκεινται σήμερα στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ὀλυμπιωτίσσης¹⁵. Ὁ κτήτωρ δὲ μιᾶς διτόμου Ἀνθολογίας του, φυλασσομένης στὴν Ἱερὰ Μονὴ Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας¹⁶, εἶναι Κυδωνιεύς:

13. Βλ. τοὺς ἐπομένους κώδικες: Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας 605 καὶ 604 (Α' τόμος Ἀνθολογίας σὲ δύο τεύχη), 611 καὶ 606 (Β' τόμος τῆς Ἰδίας Ἀνθολογίας σὲ δύο τεύχη), 723, 607, 617, 623, 627, 601, 602, 608, 613, 624, 631, 626. Σ' αὐτοὺς προσθετέος ἕνας ἀκόμη (λανθάνων σήμερα) αὐτόγραφος τοῦ ἰδίου κώδιξ (Δοξαστάριον Πέτρου Πελοποννησίου, τοῦ ἔτους 1831) τῆς Μονῆς Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας, τὸν ὁποῖον (ὡς ὑπ' ἀριθμ. 33) ἀναγράφει ὁ Λίνος Πολίτης, *Συνοπτικὴ ἀναγραφὴ χειρογράφων ἑλληνικῶν συλλογῶν*, δ.π. σ. 88.

14. Βλ. Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας 627, σ. 244.

15. Βλ. Ὀλυμπιωτίσσης 213, φ. 104ν καὶ Ὀλυμπιωτίσσης 214, φ. 292r, ἀντίστοιχα. Πρβλ. καὶ Εὐαγγέλου Σκουβαρᾶ, Ὀλυμπι ὀτίσση. Περιγραφή καὶ ἱστορία τῆς Μονῆς. Κατάλογος τῶν χειρογράφων. Χρονικὰ σημειώματα. Ἀκολουθία Παναγίας τῆς Ὀλυμπιωτίσσης. Ἐγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Μονῆς (1336-1900), Ἀθήναι 1967, σσ. 411-412. Λίνου Πολίτη-Μαρίας Πολίτη, δ.π., σ. 393

16. Βλ. Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας 607, φ. 210r.

Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα. ἔγγραφη διὰ χειρὸς ἐμοῦ / Γεωργίου παπᾶ Ἰωάννου] μάνου. κτῆμα δε βασιλείου Α. Νικολαΐδου. Κυδωνιαῖος· ἀριθμὸς ἰδ' / ἐν ὕδρα τῇ ιη' ἰουνίου αωλΓ./

Ὁμοιοτρόπως συντάσσεται καὶ ὁ κολοφῶν μιᾶς ἀκόμῃ Ἀνθολογίας του, ποὺ εὑρίσκεται σήμερα στὴν βιβλιοθήκη τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Κοζάνης κυροῦ Διονυσίου¹⁷:

Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα. Ἐγγραφή παρ' ἐμοῦ Γεωργίου παπᾶ Ἰωάννου μάνου. κτῆμα δὲ Ἀνανίου ἱερομονάχου τοῦ πελοποννησίου ἀριθμ. 20. Τὰ πάντα τετράδια 45, ἐν Ὑδρα τὴν η' Ἰουλίου αωμΓ'.

Ὁ τελευταῖος κώδιξ ἀποτελεῖ καὶ τὴν — πρὸς τὸ παρόν, τοῦλάχιστον, γνωστὴ — πλεόν ὄψιμη ἐργασία τοῦ Γεωργίου Μάνου· ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι κατὰ συγκυρία — ἔχι τυχαία ἐνδεχομένως — ὅσα ἐκ τῶν ἐνυπογράφων αὐτογράφων του παραδίδουν συγκεκριμένη χρονία γραφῆς, χρονολογοῦνται — ἐξαιρέσει δύο κωδίκων¹⁸ — ἀνὰ δεκαετίες. Πρὸς τὸ παρόν, τὸ ἀρχαιότερο χρονολογημένο αὐτόγραφό του εἶναι μιὰ δίτομη Ἀνθολογία (σταχωμένη σὲ τέσσερα συνολικὰ τεύχη, ποὺ ἀπόκειται ὅλα στὴν Ἱερὰ Μονὴ Προφήτου Ἥλιου Ὑδρας¹⁹), ἡ ὁποία παραδίδεται κατὰ τὸ ἔτος 1823· τὸ σημειώνει ὁ ἕιδιος ὁ γραφεὺς στὸ φ. 89r τοῦ δευτέρου τεύχους:

Τέλος τοῦ δευτέρου τόμου 1823 ὕδρα.

Ἀκολουθοῦν οἱ μνημονευθέντες κώδικες τῶν ἐτῶν 1833²⁰ καὶ 1843²¹, βάσει τῶν ὁποίων οἱ τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 19' αἰῶνος προσ-

17. Βλ. Βιβλιοθήκης μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου (†) 12, φ. 354v. Πρβλ. καὶ Στέλλας Λ. Ψαριανοῦ, «Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου (Ψαριανοῦ)», *Οικοδομή, Ἐπιτελής Ἐκκλησιαστικῆ καὶ Φιλολογικῆ Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σερβίων καὶ Κοζάνης*, ἔτος Β' (1959), Κοζάνη 1960, σσ. 292-293.

18. Ἀναφερόμαστε, βεβαίως, στοὺς προμνημονευθέντες (βλ. ὑποσημείωση 15) δύο κώδικες ποὺ φυλάσσονται στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ὀλυμπιατισσῆς, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται κατὰ τὸ ἔτος 1828. Στὴν ἴδια κατηγορία πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ὁ — ἐπίσης αὐτόγραφος τοῦ Μάνου — λαυθάνων κώδιξ τῆς Μονῆς Προφήτου Ἥλιου Ὑδρας (βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημείωση 13), ὁ ὁποῖος, σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία τοῦ Αἰνίου Πολίτη — ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν μόνη γνωστοποίησι τῆς ὑπάρξεως τοῦ συγκεκριμένου χειρογράφου — ἔχει γραφεῖ κατὰ τὸ ἔτος 1831.

19. Βλ. κατὰ σειράν: Προφήτου Ἥλιου Ὑδρας 605, 604, 611 καὶ 606.

20. Βλ. Προφήτου Ἥλιου Ὑδρας 723 καὶ 607 (Α' καὶ Β' τόμος, ἀντίστοιχα, μιᾶς Ἀνθολογίας [τὸ κωδικογραφικὸν σημεῖωμα — ποὺ ἀνευρίσκεται στὸ φ. 210r τοῦ δευτέρου κώδικος — παρετέθη ἤδη ἀνωτέρω· πρβλ. ὑποσημείωση 16]).

21. Βλ. Βιβλιοθήκης μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου (†) 12. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, ὑποσημείωση 17.

διορίζονται, νομίζουμε, ἀσφαλέστατα ὡς ἡ πλέον παραγωγικὴ περίοδος φιλοτεχνήσεως μουσικῶν κωδικῶν ἀπὸ τὸν Γεώργιο παπᾶ-Ἰωάννου Μᾶνο.

Ὅπως διευκρινίσθηκε ἤδη ἀνωτέρω, ἀπὸ τοὺς εἴκοσι περίπου κώδικες τοῦ συγκεκριμένου κωδικογράφου μόνον οἱ ὀκτὼ προσδιορίζονται μὲ ἀσφαλῆ κωδικογραφικὰ σημειώματα τοῦ ἰδίου ὡς αὐτόγραφα του²². στοὺς ὑπολοίπους —οἱ ὁποῖοι εὐκόλα ταυτίζονται βάσει τῆς ὁμοιότητος τῆς γραφῆς²³— δὲν εἶναι περιττὸ νὰ μνημονευθεῖ ὅτι «ἐπεμβαίνει» ἐνίοτε ἄλλος γραφεὺς, σύγχρονος τοῦ Μᾶνου, καὶ ἀποπληρώνει τὴν ἔλλειψη διευκρινιστικοῦ περὶ τοῦ κωδικογράφου σημειώματος, μιμούμενος τὴν συνήθη διατύπωση τοῦ χρησιμοποιοῦ ὁ Μᾶνος:

*Ἐγγραφή διὰ χειρὸς παπᾶ γεωργίου Ἰωαν[νου] Μάνου.*²⁴, ἦ:

*Διὰ χειρὸς παπᾶ / Γεωργίου Ἰωάν[νου] Μάνου ἐγγραφή.*²⁵,

ἀναγράφεται —δίκην κολοφῶνος— σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἐν λόγῳ χειρόγραφα. Ἐπισημαίνουμε ἰδιαίτερα ἐδῶ τὸ γεγονός, ὡς πρωτογενῆ ἔνδειξη γιὰ τὴν —πέριξ τοῦ ἐν λόγῳ κωδικογράφου— ὕπαρξη καὶ ἄλλων προσώπων, οἰκείων ἢ μαθητῶν καὶ πάντως συμπαραστατῶν καὶ βοηθῶν του στὴν ἐπιτελουμένη καλλιτεχνικὴ ἐργασία του. Τοῦτο τεκμαίρεται καὶ ἀπὸ περαιτέρω ἑσωτερικὰ κωδικολογικὰ στοιχεῖα, πού ἐν πολλοῖς ἐπικεντρώνονται — πέρα τῶν χρησιμοποιομένων ὑλικῶν— χάρτου, γιὰ παράδειγμα, ἢ μελάνης— στὴν ἐμφανῆ ὁμοίότητα μὲν παρουσιάζει ἡ γραφὴ τεσσάρων τοῦλάχιστον —ἀποκειμένων στὴν Ἐρὰ Μονῆ Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας— χειρογράφων²⁶, πρὸς τὴν χαρακτηρισί-

22. Πέρα τῶν ἤδη μνημονευθέντων κωδικογραφικῶν σημειωμάτων τοῦ παραδίδει ὁ Γεώργιος Μᾶνος [ἦτοι (ἀνακεφαλαιώνοντας) αὐτῶν τῶν δύο κωδικῶν τῆς Μονῆς Ὀλυμπιασίδης (βλ. σχετικὰ ὑποσημειώσεις 15 καὶ 18), τοῦ κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μακαριστοῦ μητροπολίτου Κοζάνης κυροῦ Διονυσίου (βλ. σχετικὰ ὑποσημειώσεις 17 καὶ 21), τῆς διτόμου Ἀνθολογίας (κώδικες 723 καὶ 607) τῆς Μονῆς Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας (βλ. σχετικὰ ὑποσημειώσεις 16 καὶ 20), τῆς εἰς τέσσερα τεύχη (κώδικες 605-604-614-606) διηρημένης Ἀνθολογίας τῆς Ἰδίας Μονῆς (βλ. σχετικὰ ὑποσημείωση 19) καὶ τοῦ κώδικος Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας 627 (βλ. σχετικὰ ὑποσημείωση 14)], σημειώνεται ἐδῶ, γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πράγματος, ὅτι ἰδιοχείρως ὑπογράφει ἐπιπροσθέτως καὶ τοὺς ἐξῆς αὐτογράφους τοῦ κώδικος: Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας 629 (σ. 312: *Τέλος τῷ δὲ Θεῷ ἡμῶν δόξα διὰ χειρὸς / ἐμοῦ Γεωργίου, παπᾶ Ἰωάννου*) καὶ Merlier 20 (σ. 155: *τέλος κ(αι) τῷ Θεῷ δόξα, ἐΓράφη διὰ χειρὸς / ἐμοῦ Γεωργίου παπᾶς Ἰωάννου*.) [πρβλ. καὶ Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, τόμος πρῶτος, Ἀθήνα 1975, σσ. 253-254].

23. Ἀναφερόμαστε κυρίως στοὺς ἐξῆς κώδικες: Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας 617, 623, 601, 602, 608, 613, 624 καὶ 631.

24. Βλ. Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας 604, φ. 96r. Πρβλ. καὶ Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας 624, φ. ar: *Ἐγγραφή διὰ χειρὸς / παπᾶ Γεωργίου Μάνου.*

25. Βλ. Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας 606, φ. 96r.

26. Πρόκειται περὶ τῶν κωδικῶν Προφήτου Ἡλίου Ὑδρας 612, 609, 614 καὶ 600.

στική γραφή τοῦ Γεωργίου Μάνου· ἐπειδὴ ἡ γραφή τῶν συγκεκριμένων χειρογράφων ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ Μάνου, σὲ σημεῖο, ὅμως, ποὺ νὰ μὴ ἐπιτρέπει τὴν ταυτίσιν της, ἔστω καὶ σὲ μιὰν πρῶτην ἢ ὕστερη ἀντίστοιχα φάση αὐτῆς, εἰκοτολογοῦμε πὼς πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸ «κωδικογραφικὸ ἔργαστήριον» ποὺ ὁ συγκεκριμένος γραφεὺς εἶχε μᾶλλον συστήσει στὴν Ὑδρα· πιστεύουμε, ἐπιπροσθέτως, ὅτι ἡ ἀνωτέρα εἰκασία ἐνισχύεται σοβαρὰ καὶ ἀπὸ ἓνα ἀγιορειτικὸ μουσικὸ κώδικα, τὸν Γρηγορίου 16²⁷, χειρόγραφο ποὺ —ἐξ ἐπόψεως γραφῆς κρινόμενον— κατατάσσεται ἀβίαστα στὴν κατηγορία τῶν μνημονευθέντων τεσσάρων ὑδραϊκῶν κωδίκων καὶ —τὸ καὶ σπουδαιότερον— εἶναι, κατὰ εὐτυχῆ συγκυρία, χρονολογημένο καὶ ὑπογεγραμμένο ὡς ἀκολούθως:

*Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα . ἐγράφει διὰ χειρὸς παρ' ἐμοῦ Ἀντωνίου Μπερικέτου παππᾶ Ἰωάννου μάνου ὕδρη: κτῆμα Βυσσαριῶνος μοναχοῦ ἀγιορείτου: τῇ 28: Νοεμβρίου: 1832.*²⁸

Εἶναι αὐτονόητο —πέρα τῶν ἄλλων καὶ λόγῳ τοῦ ὀνόματος τοῦ κωδικογράφου, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς ταυτότητος τοῦ ἀνωτέρω σημειώματος πρὸς τὸν γενικώτερο τύπο κολοφῶνος ποὺ μεταχειρίζεται ὁ Μᾶνος— ὅτι εὐρισκόμεθα ἐνώπιον στενοῦ συγγενοῦς (μᾶλλον ἀδελφοῦ) αὐτοῦ καὶ ἐν ταυτῷ βασικῷ συνεργάτου του στὸ λεγόμενο κωδικογραφικὸ του ἔργαστήριον, ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ὁποίου, φρονοῦμε, πρέπει —βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων— νὰ θεωρεῖται πλέον δεδομένη.

Βεβαίως, δὲν μπορούμε πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἀποφανθοῦμε μετὰ βεβαιότητος περὶ ἄλλων προσώπων ποὺ μετέχουν ἐνδεχομένως στὸ ἐν λόγῳ κωδικογραφικὸ ἔργαστήριον τοῦ πολυγραφωτάτου Γεωργίου Μάνου, ἀλλὰ πρέπει, πάντως, νὰ παρατηρήσουμε ὅτι κατὰ τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο δροῦν καὶ γράφουν στὴν Ὑδρα δύο ἀκόμη Ὑδραῖοι κωδικογράφοι: ὁ *Μιχαὴλ Κάλος* καὶ ὁ μοναχὸς *Γεράσιμος*. Τοῦ πρώτου ἔχει ὡς σήμερα ἐντοπισθεῖ ἓνας μόνον κῶδιξ, φυλασσόμενος στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ἀγ. Τριάδος Ὑδρας²⁹. ἀποτελεῖ χειρόγραφο ἀνομοιοειδοῦς περιεχομένου (Συλλογὴ ἰδιομέλων Μανουὴλ Πρωτοψάλτου καὶ σύντομον *Εἰσμολόγιον* Πέτρου Βυζαντίου), χρονολογημένο, πάντως, καὶ ὑπογεγραμμένο στὸ φ. 180γ ὡς ἀκολούθως:

Ἐγράφη παρ' ἐμοῦ Μιχαὴλ Ἀντωνίου / κάλου ὕδρέου· τῷ 1830· κατὰ μῆνα / Δεκέμβριον./

27. Περιγραφή τοῦ κώδικος (*Εἰσμολόγιον* ἀργὸν Πέτρου Πελοποννησίου καὶ *Εἰσμολόγιον* σύντομον Μάρκου δομεστίου, τοῦ ἔτους 1832) βλ. εἰς Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἄγιον Ὅρος [...]*, τόμος Β', Ἀθήναι 1976, σσ. 614-617.

28. Βλ. Γρηγορίου 16, φ. 217r. Πρβλ. καὶ Γρ. Θ. Στάθη, *ὁ.π.*, σ. 616.

29. Βλ. Ἀγ. Τριάδος Ὑδρας 636.

Ὁ ἀμητός τοῦ δευτέρου ἐκτείνεται σὲ ἑπτὰ μουσικούς κώδικες, ἀγιορειτικούς σήμερα³⁰, ἐκ τῶν ὁποίων ὑπογράφει μόνον τοὺς δύο· ἓνα Ἀναστασιματᾶριον τοῦ ἔτους 1824:

*Τέλος τοῦ Ἀναστασιματαρίου ἐν νίσῳ ὄδρα 1824 ἰονίου 20 περι-
ἐγγραφή πέρειμὸς Γερασίμου μοναχοῦ.*³¹

—εἶναι ὁ σχετικὸς κολοφῶν τοῦ πρώτου κώδικος— καὶ ἓνα Δοξαστᾶριον Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου, γραμμένο κατὰ τὸ 1830:

*Τέλος σὺν Θεῷ ἀγίῳ. Τέλος τοῦ δοξασταρίου 1830... Φεβρουαρίου
26 παρὰ Γερασίμου Ἀγιορίτου... ὄδροῦ*³²

—εἶναι τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ δευτέρου, ὅπου ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρει ὁ αὐτοχαρακτηρισμὸς του ὡς Ἀγιορείτου μοναχοῦ. Οἱ λοιποὶ κώδικες μιὰ χαρακτηριστικὴ ἰδιοτυπία· ὅλες οἱ (ἐρυθρὲς) μαρτυρίαι τῶν ἀνθολογούμενων μουσικῶν κειμένων τίθενται ἐντὸς ἐρυθρᾶς παρενθέσεως, γεγονὸς ποὺ μᾶλλον πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἐπιρροή του ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐντυπα βιβλία τῆς ψαλτικῆς τέχνης³³.

Εἶναι, πράγματι, ἄξιον περιεργείας τὸ γεγονὸς ὅτι στοὺς ἀνωτέρω τριάντα καὶ πλέον μουσικούς κώδικες τῶν ἐξονομασθέντων Ὑδραίων κωδικο-

30. Πρόκειται περὶ τῶν ἐξῆς κωδικῶν: Ξενοφῶντος 112, Παντελεήμονος 930, 940, 978, 1021, 1031 καὶ 1032. Πρβλ. καὶ Γρ. Θ. Στάθη, *δ.π.*, σσ. 26-27, 230-231, 248-249, 344-346, 459-461, 480-481 καὶ 482-483 ἀντίστοιχα.

31. Βλ. Παντελεήμονος 930, φ. 96ν. (Πρβλ. καὶ Γρ. Θ. Στάθη, *δ.π.*, σ. 230).

32. Βλ. Ξενοφῶντος 112, σ. 410. (Πρβλ. καὶ Γρ. Θ. Στάθη, *δ.π.*, σ. 27).

33. Βλ. πρόχειρα τὴν ἐν λόγῳ τακτικὴ ἐφαρμοζομένη στὶς ἀκόλουθες δύο πρῶτες ἐντυπες μουσικῆς ἐκδόσεις: Νέον // Ἀναστασιματᾶριον, μεταφρασθὲν κατὰ τὴν νεοφανῆ μέθοδον // τῆς μουσικῆς // ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικολογιστῶν διδασκάλων // καὶ ἐφερευτῶν τοῦ νέου μουσικοῦ συστήματος, νῦν πρῶτον εἰς φῶς ἀχθὲν διὰ τυπογραφικῶν χαρακτήρων // τῆς μουσικῆς, // ἐπὶ τῆς θεοστηρίκτου ἡγεμονίας τοῦ Ὑψηλοτάτου ἡμῶν Αἰθέτου // πάσης Οὐγγροβλαχίας Κυρίου Κυρίου Ἀλεξάνδρου // Νικολάου Σούτζου Βοεβόδα, // ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας // Κυρίου Διονυσίου, // ἐκδοθὲν σπουδῇ μὲν ἐπιπόθῳ τοῦ μουσικολογιστῶν Κυρίου Πέτρου // τοῦ Ἐφρεσίου, // φιλοτιμίῳ δὲ προκαταβολῇ τοῦ πανευγενεστάτου ἀρχοντος μεγάλου // Βορνίκου Κυρίου Γρηγορίου Μπαλλιάνου, // ἐν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ τυπογραφείῳ // 1820 [= Ἀθῆνα 1999]. καί: Σύντομον // Δοξαστᾶριον // τοῦ αἰοδίμου // Πέτρου λαμπαδαρίου // τοῦ Πελοποννησίου, // μεταφρασθὲν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον τῆς μουσικῆς // τῶν μουσικολογιστῶν διδασκάλων τοῦ νέου // συστήματος, // ἥδη εἰς φῶς ἀχθὲν ἀναλώμασιν τῶν ἐκδοτῶν, // ἐν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ τυπογραφείῳ // 1820 (= φωτοτυπικὴ ἐπικενέδωσι ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως Κουλτούρα, ἄνευ τοποχρονολογήσεως [= Ἀθῆνα 1986]).

γράφων, ἐλάχιστα μέλη τῆς ἐν γένει ὑδραϊκῆς ψαλτικῆς παραδόσεως ἢ συγκεκριμένες συνθέσεις Ὑδραίων μελουργῶν καταχωρίζονται. Μόνον σὲ δύο ὑδραϊκοὺς μουσικοὺς κώδικες (ἀνυπογράφους, ὅμως, καὶ ἀχρονιστοὺς [ἐγγχρονιζομένους, πάντως, βάσει κωδικολογικῶν καὶ μουσικολογικῶν κριτηρίων, περὶ τὰ τέλη τοῦ ιη' μὲ ἀρχὸς τοῦ ιθ' αἰῶνος]), ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος ἀπόκειται στὴν Ἱερὰ Μονὴ Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας³⁴, ὁ δὲ δεῦτερος στὴν Ἱερὰ Μονὴ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου («Ζούρβας») Ὑδρας³⁵, ἀνθολογεῖται ἡ σειρὰ τῶν οἰκτῶ κατ' ἦχον *Χερουβικῶν Δημητρίου τοῦ ἐκ τῆς νήσου Ὑδρας*. Ὁ ἐν λόγῳ μελουργὸς παραδίδει μιὰν ἐνδιαφέρουσα ἐνότητα ὕμνων τῆς θείας Λειτουργίας (συντεθειμένων πρωτοτύπως στὴν παλαιὰ σημειογραφία καὶ ἀνεξηγήταν ὡς σήμερα), ποὺ ἐγνώρισε ἀξιοπρόσεκτη διάδοση σὲ ὀρισμένα ἀκόμῃ μεταβυζαντινὰ χειρόγραφα³⁶, ἀνθολογουμένη συνήθως ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἀναγραφή:

*Κατ' ἦχον Χερουβικά, συντεθέντα παρὰ κῆρ Δημητρίου ἐκ νήσου Ὑδρας: ἦχος α' Οἱ τὰ Χερουβίμ.*³⁷

Σήμερα, εἴμαστε πλέον στὴν εὐχάριστη θέση νὰ ταυτίσουμε ἀσφαλῶς αὐτὸν τὸν ἀορίστως ἐξονομαζόμενον *Δημήτριον ἐκ τῆς νήσου Ὑδρας* πρὸς τὸν μνημονευθέντα κωδικογράφο *Δημήτριον Μαρούκα*, βάσει τῆς ἐπομένης αὐτοματυρίας τοῦ τελευταίου, καταχωρισμένης στὸ φ. 99r τοῦ ἐπισημανθέντος ἰδιογράφου αὐτοῦ κώδικος τῆς συλλογῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν:

34. Βλ. Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας 620, φφ. 55v-65r.

35. Βλ. Ζούρβας 7, φφ. 81r-93r.

36. Ἐκτὸς τῶν προμνημονευθέντων δύο ὑδραϊκῶν χειρογράφων, ἡ συγκεκριμένη ἐνότητα Χερουβικῶν Δημητρίου τοῦ ἐκ τῆς νήσου Ὑδρας ἐνετοπίσθη πρὸς τὸ παρὸν καὶ στοὺς ἐπομένους τρεῖς μουσικοὺς κώδικες: Μεγίστης Λαύρας I 88 (αὐτόγραφον Σωφρονίου προηγούμενου Λαύρας κατὰ τὸ 1808), φφ. 300r-310r [βλ. Σπυρίδωνος Λαυριώτου - Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας (τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει)*, Paris 1925, σ. 194· περὶ καὶ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, «Ἐκκλησιαστικοὶ Μελογράφοι», (Παράρτημα τῆς μελέτης *Ἀγιορειτικῶν κωδίκων κατάλοιπα*), Paris 1925, σ. 65 (ὅπου καὶ στίχοι περὶ τοῦ ἐν λόγῳ Δημητρίου)], Oxford Gr. liturg. e. 5, φ. 55v κ.ε. [βλ. N. G. Wilson - D. I. Stefanovic, *Manuscripts of Byzantine Chant in Oxford*, Oxford 1963, σ. 37] καὶ Παίδουση 2, σσ. 180-201 [βλ. Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμῆ, *Μουσικὰ χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832)*, β.π., σσ. 175-176].

37. Ἡ συγκεκριμένη ἀναγραφή ἐκ τοῦ κώδικος Προφήτου Ἡλιοῦ Ὑδρας 620, φ. 55v. Παρεμφερὲς εἶναι ἡ ἀντίστοιχη ἀναγραφή τοῦ κώδικος Ζούρβας 7, φ. 81r [:"*Ἐτερα Χερουβικά συντεθέντα παρὰ κῆρ Δημητρίου ἐκ νήσου Ὑδρας: ἦχος α' Οἱ τὰ Χερουβίμ*]. Περὶ καὶ τὶς (κατ' ἄλλῃν διαφοροποιούμενες) σχετικὲς ἀναγραφὲς τῶν κωδίκων Παίδουση 2, σ. 180 [:"*Χερουβικά κατ' ἦχον κῆρ Δημητρίου ἐκ νήσου Ὑδρας: ἦχος α' Οἱ τὰ Χερουβίμ*] καὶ Μεγίστης Λαύρας I 88, φ. 300r [:"*Ἐτερα Χερουβικά Δημητρίου Ὑδριώτου ἦχος α' Οἱ τὰ Χερουβίμ*].

Χερουβικά Δημητρίου Μαρούκα ἤχος α' Οἱ τὰ Χερουβίμ³⁸.

Ἡ ἀνωτέρω ἀναγραφή, ποῦ ἀφορᾷ βεβαίως στὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνότητα τῶν ὀκτώ κατ' ἤχον Χερουβικῶν τοῦ Δημητρίου ἐκ τῆς νήσου Ὑδρας, φαίνεται τώρα πλήρως τὴν ταυτότητα τοῦ μελουργοῦ τῶν ἐν λόγῳ συνθέσεων· ἐπιπροσθέτως, δὲν εἶναι ἴσως περιττὸ νὰ ὑπογραμμισθεῖ πλέον ἐμφαντικῶς ἐδῶ ὅτι γιὰ τὴν ἐν γένει ἱστορία τῶν συγκεκριμένων ποιημάτων ἡ ἀνθολόγησή τους στὸν ὡς ἄνω κώδικα προσλαμβάνει ἰδιαίτερη μουσικολογικὴ ἀξία, ὡς ἡ —πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον ἐντοπισθεῖσα— πρώτη (καί, κατὰ τὰ φαινόμενα, μόνη) αὐτόγραφη καταγραφή τους καὶ μάλιστα χρονολογημένη κατὰ τὸ ἔτος 1808.

Πέρα τούτων, εὐάριθμες συνθέσεις Ὑδραίων μελουργῶν ἐνετοπίσθησαν πρὸς τὸ παρὸν καὶ σὲ δύο ἀκόμη μουσικὰ χειρόγραφα τοῦ 18' αἰῶνος, ποῦ σαφῶς ἀπηχοῦν ὕδραϊκὴ μουσικὴ παράδοση· τὸ πρῶτο εἶναι ἀγιορειτικὸ, ἀπόκειται σήμερα στὴν Ἱερὰ Μονὴ Κωνσταμονίτου³⁹, καὶ μᾶς γνωρίζει, ὡς μελουργὸ αὐτὴν τὴν φορά, τὸν προμνημονευθέντα κωδικογράφο Γεώργιο Μᾶνο (μὲ ἓνα Ἄξιόν ἐστι σὲ ἤχο πλάγιον τοῦ τετάρτου⁴⁰), καθὼς καὶ κάποιον Ἀναστάσιο (τοῦ ὁποίου ἀνθολογεῖται ἓνα Κύριε ἐλέησον σὲ ἤχο δευτέρου⁴¹), ποῦ μαρτυρεῖται ἀορίστως ὡς Ἀναστάσιος ὁ Ὑδραῖος. Τὸ δευτέρου χειρόγραφο ἐντοπίσαμε πρότριτα, ἐρευνώντας τὰ κατάλοιπα τοῦ μακαριστοῦ Αἰγινήτου ἱεροψάλτου Εὐαγγέλου Μαρίνη⁴². πρόκειται, κατ' ἀκριβείαν, γιὰ σπάρραγμα κώδικος, ὅπου ὁμως διασφύζεται σημαντικὴ σύνθεση τοῦ ἰδίου Ἀναστασίου τοῦ Ὑδραίου, μιὰ Δοξολογία δηλαδὴ σὲ ἤχο πλάγιον τοῦ τετάρτου χρωματικῶ, ἡ ὁποία, μάλιστα, παραδίδεται στὸν ἐν λόγῳ κώδικα διττῶς· κατὰ τὴν πρωτότυπὴ τῆς μορφή⁴³ καὶ κατὰ —μεταγενέστερη προφανῶς— ἀδιορθωμένη ἐκ-

38. Βλ. Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν 33, φ. 99r (ἐξ αὐτοψίας). Πλήρης ἡ σειρά τῶν ὀκτώ κατ' ἤχον Χερουβικῶν ἀνθολογεῖται στὰ φφ. 99r-109r τοῦ κώδικος, ὡς ἐξῆς: ἤχος α' (φ. 99r), ἤχος β' (φ. 100r), ἤχος γ' (φ. 101v), ἤχος δ' (φ. 103r), ἤχος πλ. α' (φ. 104r), ἤχος πλ. β' (φ. 105v), ἤχος βαρῦς (φ. 106v), ἤχος πλ. δ' (δ. 108r).

39. Πρόκειται γιὰ τὸν κώδικα Κωνσταμονίτου 90 (Ἀναστασιατῶν - Ἀνθολογία, τῶν ἀρχῶν τοῦ 18' αἰῶνος). Περιγραφή αὐτοῦ βλ. εἰς Γρ. Θ. Στάθη, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἄγιον Ὄρος [...], τόμος Α'*, Ἀθῆναι 1975, σσ. 673-674.

40. Βλ. Κωνσταμονίτου 90, φ. 66r [: *Τοῦ κυρ Γεωργίου Παπαϊωάννου Μάνου Ὑδραίου ἤχος πλ. δ' Ἄξιόν ἐστι.* (Πρβλ. καὶ Γρ. Θ. Στάθη, *δ.π.*, σ. 673)].

41. Βλ. Κωνσταμονίτου 90, φ. 66r [: *Κύρ Ἀναστασίου Ὑδραίου ἤχος β' Δι Κύριε ἐλέησον.* (Πρβλ. καὶ Γρ. Θ. Στάθη, *δ.π.*)].

42. Βλ. Ἀχιλλέως Γ. Χαλδαιάκη, *Ἡ ψαλτικὴ τέχνη στὴν Αἴγινα. I. Εὐάγγελος Χ. Μαρίνης (1890-1977)*, Ἀθῆναι 1995, κυρίως σσ. 47-48 (ὅπου συνοπτικὴ περιγραφή τοῦ ἐν λόγῳ κώδικος [=Συλλογῆς Εὐαγγέλου Μαρίνη 4]).

43. Βλ. Συλλογῆς Εὐαγγέλου Μαρίνη 4, φφ. 16r-21v [: *Δοξολογία χρωματικῆ ἤχον (;) βάσιν (;) τοῦ διὰ τὸνικὸν παρὰ Ἀναστασίου Ὑδραίου (;) ἤχος πλ. δ' μὲ πλ. β' Δόξα σοι*

δοχή αὐτῆς, κατόπιν ἐπιθεωρήσεως τοῦ διδασκάλου Χουρμουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος⁴⁴. Κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴ ἐκδοχὴ τῆς ἢ συγκεκριμένη *Δοξολογία* δημοσιεύθηκε στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνός μας —τὸ ἔτος 1901—, στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ μουσικοῦ παραρτήματος τῆς ἐφημερίδος *Φόρμιγξ*⁴⁵ καὶ ἐκεῖθεν ἀναδημοσιεύθηκε σὲ εὐάριθμες σύγχρονες μουσικὲς ἐκδόσεις⁴⁶.

Ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Ἀναστασίου τοῦ Ὑδραίου, μᾶς συνδέει θαυμάσια μὲ τὴν τελευταία παράμετρο πού ἐξετάζει ἡ παρούσα μελέτη· ἡ διακριβίωση τῆς ταυτότητός του εἶναι θέμα πού ἀπαιτεῖ περαιτέρω ἔρευνα καὶ ἀσφαλῆ στοιχεῖα πού, δυστυχῶς, ἐλλείπουν πρὸς τὸ παρόν. Ἴσως, ὅμως, δὲν ἀπέχουμε μακρὰν τῆς πραγματικότητος ἂν ταυτίσουμε τὸν ἐν λόγῳ μελουργὸ μὲ τὸν (σύγχρονό του) περιφημο Ὑδραῖο πρωτοψάλτη Ἀναστάσιο τὸν Ταπεινὸ, ὁ ὁποῖος —μαζὶ μὲ τὸν μνημονευόμενο στὴν συνέχεια *Γεώργιο Χαλιορῆ*— εἶναι καὶ οἱ μόνοι ἐκπρόσωποι τῆς ὑδραϊκῆς ψαλτικῆς παραδόσεως πού ὡς σήμερα ἐγνώριζε ἡ ὑφισταμένη μουσικολογικὴ βιβλιογραφία⁴⁷, ἐπαινούμενοι εὐφήμως ὡς περιώνυμοι ψάλτες κυρίως.

τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς]. Πρβλ. καὶ Ἀχιλλέως Γ. *Χαλδαιάκη*, ὁ.π., σσ. 75-76 (ἔπου πανομοιό-
τύπως δημοσιεύονται δείγματα τῆς παρουσίας συνθέσεως [συγκεκριμένα, τὰ φφ. 16r καὶ
18r τοῦ ἀνωτέρω κώδικος]).

44. Βλ. Συλλογῆς *Εὐαγγελίου Μαρίνης* 4, φφ. 26r-31v [:*Δοξολογία ἤχος πλ. δ' χρωμα-
τικὸν (sic) μελοποιηθεῖσα παρ' Ἀναστασίου τοῦ Ὑδραίου ἐπιθεωρηθεῖσα δὲ καὶ ἐπιδιορ-
θωθείσα παρὰ τὸ μουσικολογικὸν Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος*] *Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι
τὸ φῶς*]. Πρβλ. καὶ Ἀχιλλέως Γ. *Χαλδαιάκη*, ὁ.π., σσ. 77-78 (ἔπου καὶ πάλι δημοσιεύ-
ονται πανομοιότύπως δείγματα τοῦ παρόντος ποιήματος [συγκεκριμένα, τὰ φφ. 26v καὶ
30r τοῦ ἀνωτέρω κώδικος]).

45. Βλ. *Μουσικὸν Παράρτημα τῆς μουσικῆς ἐφημερίδος Φόρμιγξ*, περιέχον ἐκλεκτὰ
ἀνέκδοτα μουσικὰ μαθήματα ἑσπερινοῦ, ὄρθρου καὶ λειτουργίας, τῶν δοκιμωτέων ἀρχαίων
τε καὶ νεωτέρων μουσικοδιδασκάλων. Ἔτι δὲ καὶ δημόδη ἄσματα. Ἐκδίδεται ἐπιμελεῖα
τῶν κ.κ. Γερμανοῦ Κυριαζῆ, Ἰωάννου Θ. Τσώκλη καὶ Παναγ. Τζαντιά, ἔτος Α', ἐν Ἀθή-
ναις 1901, σσ. 22-31 [:*Δοξολογία εἰς ἤχον πλ. δ' χρωματικόν. Μελοποιηθεῖσα παρὰ τ'
Ἀναστασίου τοῦ Ὑδραίου, ἐπιθεωρηθεῖσα δὲ καὶ διορθωθείσα παρὰ τ' Χα*] [(sic) =ο] *ρ-
μουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος*] *Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς*].

46. Βλ. Ταμείον Ἀνθολογίας, περιέχον ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκο-
λουθίαν Ἑσπερινοῦ, Ὁρθρου, Λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς λαμπρο-
φόρου Ἀναστάσεως μετὰ τινων καλοφωνικῶν εἰρμῶν, τόμος Β', ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου,
τεῦχος Γ', συμπλήρωμα ἀνθολογηθὲν ὑπὸ Ἁγιορείτου μοναχοῦ Ἀνδρέου Θεοφιλοπούλου
[...], Θεσσαλονίκῃ 1979, σσ. 706-715 [: *Δοξολογία ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Ὑδραίου, ἐπι-
θεωρηθεῖσα δὲ καὶ διορθωθείσα ὑπὸ Χουρμουζίου τοῦ Χαρτοφύλακος*] *εἰς ἤχον πλ. δ'
χρωματικὸν Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς*] καθὼς καὶ Χαράλαμπος Καρακατσάνη, Ὀντά-
ηχον *Μουσικὸν Λειμωνάριον*, τόμος Η', ἤχος πλ. δ' [...] Ἀθῆνα ἀχλὺ [1993], σσ. 333-340
[:*Κων. (sic) διαβ. Ἀναστασίου Ταπεινοῦ τοῦ Ὑδραίου ἐπιθεωρήσας Χουρμ. Χαρτο-
φύλακος*] *Δόξα σοι τῷ δεῖξαντι τῷ φῶς*].

47. Βλ. Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐκ-
κλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκ-*

Τὰ στοιχεῖα πού περὶ τούτων κατέχουμε, προέρχονται ἀπὸ τὴν —κατὰ τὸ ἔτος 1890 κυκλοφορηθεῖσα— μουσικὴ ἔκδοση (ὑπὸ τὸν τίτλο *Νέον Ταμείον Μουσικῆς Ἀνθολογίας*) τοῦ Ὑδραίου πρωτοψάλτου Γεωργίου Χαλιορῆ⁴⁸, στὸν πρόλογο τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος σημειώνει: «Τὸ ὄφρος ὅπερ μετεχειρίσθη ἐστὶ καθαρῶς ἐκκλησιαστικόν, μὴ στερούμενον ἅμα τοῦ προφορικοῦ χαρακτήρος τοῦ ἀοιδίμου Μουσικοδιδασκάλου Ἀναστασίου Ταπεινοῦ, τοῦ ἐξ Ὑδρας, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν καλλίστων ποιητῶν, μαθητοῦ δὲ τοῦ Γρηγορίου Πρωτοψάλτου, ὃν καὶ ἐμμεῖτο ἄριστα, μετὰ τούτου δέ, τύχη ἀγαθῇ, ἐπὶ δεκαετίαν συνέβαλλον»⁴⁹. Στὴν συγκεκριμένη μουσικὴ ἔκδοση —ἐκτὸς τῶν ἱκανῶν προσωπικῶν συνθέσεων τοῦ ἐκδότου Γεωργίου Χαλιορῆ⁵⁰—, καταχωρίζεται καὶ μιὰ σειρά ἐφρυνίων τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου, σὲ ἦχο πλάριον τοῦ τετάρτου, κατὰ σύνθεση τοῦ ἐν λόγῳ Ἀναστασίου τοῦ Ταπεινοῦ⁵¹, καὶ ἀναμφίβολα, διὰ τούτα ἀποτελοῦν τεκμήρια τῆς ὀλοκληρωμένης καὶ πολὺπλευρης (ὄχι μόνον ψαλτικῆς, ἀλλὰ καὶ συνθετικῆς) προσφορᾶς τῶν δύο τούτων ὁψίμων ὑδραϊκῶν μουσικῶν φυσιογνωμιῶν, πού στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνος ἐπισφραγίζουν τὴν ἐν γένει ψαλτικὴν παράδοση τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς νήσου τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ. Ἄν, μάλιστα, ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἀξιόλογη διδακτικὴ δραστη-

μάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι, ἐν Ἀθήναις 1890 [=Ἀθήνα 1977], σσ. 359 καὶ 494. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς (1-1900 μ.Χ.)*, ἐν Ἀθήναις 1904 [=Κατερίνη 1990], σ. 214. Τοῦ αὐτοῦ, *Λεξικὸν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1995, σσ. 223, 228 καὶ 237. Φιλίππου Ἀθ. Οἰκονόμου, *Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ ψαλμωδία - Ἱστορικομουσικολογικὴ μελέτη -*, τόμος Α', Αἴγιο 1992, σ. 86. Πρβλ. καὶ Ἄχλιλλέως Γ. Χαλδαιάκη, *δ.π.*, σ. 48, ὀποσημείωση 40.

48. Βλ. *Νέον Ταμείον // Μουσικῆς Ἀνθολογίας // περιέχον // Ἀναστασιματάριον, ὅλον τοῦ ἐνιαυτοῦ // τὰ δοξαστικά τῶν Αἰῶνων καὶ μέρος Ἐσπερινοῦ, // ἀρχοντῆτος καταβασίας τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἄπασαν τὴν // ἐκκλησιαστικὴν ἐνιαύσιον ἀκολουθίαν Ἐσπερινοῦ, Ὁρθρον, // Λειτουργίας, Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς, Προημιασμένον, Ἐγκωμιῶν // Ἐπιταφίου, τῆς Λαμπροφύρου Ἀναστάσεως, καλοφωνικῶν // εἰρῶν, μέρος θεωρητικοῦ καὶ τινῶν ἀρίστων ἀνεκδότων εἰσέτι μαθημάτων τῶν ἀειμνήστων διδασκάλων Ζαφειρίων καὶ Ταπεινοῦ // ἐπεξεργασθὲν ἦδη καὶ ἐπιδιορθωθὲν // κατ' ἀναλυτικώτερον, ἐμμελέστερον καὶ κανονικώτερον τρόπον // ὑπὸ Γεωργίου Μ. Χαλιορῆ // μουσικοδιδασκάλου ἐξ Ὑδρας // συνδρομῇ φιλοτίμῳ τῶν ἐξ Ὑδρας // φιλομούσων Μιχαὴλ Σακελλαρίου προσκνητοῦ καὶ Γεωρ. Βλαστοῦ // νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόται εἰς τόμους τρεῖς // μετὰ πολλῶν νεωστὶ μελοποιηθέντων μαθημάτων παρὰ τοῦ ἰδίου ἐκδότου // ἐγκρίσει καὶ ἀδεία τῆς Ἐερᾶς Συνόδου τοῦ Βασιλείου // τῆς Ἑλλάδος, // τόμος πρῶτος // ἐν Ἀθήναις // τυπογραφεῖον καὶ βιβλιοπωλεῖον // Κουσουλίνου καὶ Ἀθανασιάδου // παρὰ τῷ ναῶ τῶν ἁγίων Θεοδώρων // 1890.*

49. Βλ. αὐτόθι, σ. 5'.

50. Βλ. αὐτόθι, σποράδην.

51. Βλ. αὐτόθι, σ. 182 [=Ἐτερον Ἀναστ. Κ. Ταπεινοῦ ἦχος πλ. δ' Νη Χαίρε νύμφη - Ἀλληλούια].

ριότητα ἀμφοτέρων —κυριώτατα δὲ τοῦ Ἀναστασίου Ταπεινοῦ⁵²— ἀντιλαμβανόμεστε εὐκόλα ὅτι ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος μας ὑφίσταντο ἅλες ἐκεῖνες οἱ προϋποθέσεις, πού γιὰ μὲν τὴν Ὑδρα ἐγγυῶντο τὴν ὁμαλὴ συνέχιση καὶ αἴσια μεταλαμπάδευση τῆς γηγενοῦς μουσικῆς παραδόσεώς της, γιὰ δὲ τὰ ψαλτικὰ πράγματα ὁλοκλήρου τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ κόλπου προοιωνίζοντο τὴν ἀναπόφευκτη ἐπιρροή καὶ γενικώτερη ἐπίδραση πού ἢ ἐν λόγῳ παράδοσης σταδιακὰ ἐξήσκησε καὶ προοδευτικὰ ἐπέφερε· ἡ τεκμηριωμένη διαπραγματεύση τῆς τελευταίας παρατηρήσεως, στοιχειοθετεῖ ὄντως ἐγχείρημα ὄχι μόνον ἀπόλυτα ἠνεπιθύμητον ἀλλὰ καὶ ἄκρως διδακτικόν, τὸ ὅποῖον, ὅμως, ἀποτελεῖ σαφῶς ἀντικείμενον ἄλλου, ἰδιαίτερου, ἀδολεσχήματος⁵³.

52. Ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ ἐν λόγῳ μουσικοδιδασκάλου μνημονεῦνται ἐδῶ οἱ ἐκ Σύρου μουσικῶτατοι αὐτάδελφοι Νικόλαος καὶ Θεοφάνης Παπαιωάννου, ὁ σπουδαῖος Χιῶτης πρωτοψάλτης Νικόλαος Πουλᾶκης, καθὼς καὶ ὁ ἐκ Σπάρτης πρωτοψάλτης Ἕλλας Ζαχαράκος. Βλ. τὶς σχετικὰ ἐπιστημάνσεις εἰς Γεωργίου Ἰ. Παπαδοπούλου, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς* [...], ὁ.π., σσ. 449, 491 καὶ 496. Τοῦ αὐτοῦ, *Λεξικὸν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς*, ὁ.π., σσ. 178, 196 καὶ 89 ἀντίστοιχα.

53. Ὁ φιλόμουσος ἀναγνώστης παραπέμπεται γιὰ περισσότερα στὸ —μνημονεῦμενο ἀνωτέρω (ὑποσημείωση 6) καὶ ὑπὸ δημοσίευσή— δεῦτερο μέρος τῆς παρούσης μελέτης, ἐν κατακλιεῖδι τοῦ ὁποῖου «ἀποτολμοῦμε» —βάσει τῆς ἐποπτείας πού ἀπὸ τὴν ὡς σήμερα σχετικὴ ἔρευνα εἴμαστε σὲ θέσει νὰ ἔχουμε— μιὰ σφαιρικὴ θεώρηση τῆς ὑδραϊκῆς ψαλτικῆς παραδόσεως στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ὁμοειδοῦς μουσικῆς παραδόσεως ὁλοκλήρου τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ κόλπου.

SUMMARY

Achilles G. Chaldaeakes, «The psaltic tradition on the island of Hydra I. Hydriam codex writers, melourgoi and chanters».

Regarding the psaltic tradition of the island of Hydra, unfortunately, there is little information that is known to date. However, having studied the entire corpus of byzantine and postbyzantine music codices (under the guise of the analytical cataloguing of the *Hydriam music manuscripts*) residing in both monastic and other collections on the island, I was fortunate to gather enough information regarding the specific topic and on the basis of which a clear enough image of the breadth and value of the said tradition can be sketched.

Specifically, the main thing derived from the facts is the valuable musical activity of some native Hydrians, bearers of the blessed psaltic art, information that unambiguously contributes toward a pioneering valuation of the island's general musical tradition. After the necessary scientific research—that is, the comparison of like information found in the remaining music manuscripts both in Greece and the rest of the world, along with a cross-referencing of the resulting data with the existing musicological bibliography—presented here are—as reflected in the to date research—the important findings that make known to us the following Hydriam musical personalities:

A. Codex writers: Panos Oikonomou the reader / Demetrios Maroukas / Georgios and Antonios papa-Ioannou Manos / Michael Kalos / Gerasimos the monk.

B. Melourgoi: Demetrios [Maroukas] of the Island of Hydra / Anastasios the Hydriam / Georgios papa-Ioannou Manos.

C. Chanters: Anastasios the humble / Georgios Chaliotes.

My personal research, specific musicological analysis and study of the life and work of the above musical personalities brings to light, in detail, the relation between them (teacher-student relation, general influence on each other's compositions within a specific musical tradition, etc.) and, finally, undoubtedly bares witness to the recognition of the continuous course and amazing height reached by the psaltic art on the said island in the Saronic Gulf.

^ς
 ὡς ἔμοι χάριτος ἰδὺν παρὶ δα
 πᾶσι ἰθαυτένομις ἰδὺν ζιμαίμα
 ἰθὺ πᾶσι ἀρεφομις ἰδὺν βίβλιον ἰθὺς

εἰ γὰρ ἰθὺς ἡ παρὶ δα περιεὶ ἰθὺς
 βίβλιον, διὰ χυρὸς παρὶ δα ἀρεφομις
 ἰθὺς ἰθὺς ἀρεφομις ἰθὺς ἰθὺς
 ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς
 ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς
 ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς

ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς
 ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς
 ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς
 ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς

ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς
 ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς ἰθὺς

ΤΩ ΕΛΝ ΤΕΛΕΤΗ
 ΤΩΝ ΚΩΛΩΝ ΘΕΩ
 ΔΟ